

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

επιστημονική επιμέλεια
Umberto Eco και Riccardo Fedriga

ΚΕΙΜΕΝΑ: ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΡΩΜΗ

Ειδική έκδοση για την εφημερίδα
ΤΟ ΒΗΜΑ

Πρωτότυπος τίτλος: Storia della Filosofia a cura di Umberto Eco e Riccardo Fedriga

Συνεργάτες ξένης έκδοσης:

Stefano Bracalotti, Carlotta Capuccino, Giovanni Caruselli, Massimiliano Ornaghi,
Andrea Piatesi, Luca Pinzolo, Graziella Rotta
Επιλογη φωτογραφιών: Alessandra Guadagni, Rossana Di Fazio

Ελληνικός τίτλος: Η ιστορία της φιλοσοφίας
με επιστημονική επιμέλεια: Umberto Eco και Riccardo Fedriga

Μετάφραση: Ελένη Τσιλούση - Βασιλική Παύκα

Επιμέλεια: Ιάσων Φιλίππου

Ηλεκτρονική επεξεργασία: Μαρία Παπαδάκη

Σχεδιασμός εξωφύλλου: Τάσος Φορμάκης

Εξώφυλλο: Epigrafe con decreto ateniese proveniente dal Partenone, 440-225 a.C., Atene

ISBN: 978-960-503-895-3

© 2014 by EM Publishers srl

Published under the license of EM Publishers srl., Milano

All rights reserved

© 2018, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα για την ελληνική γλώσσα σε όλο τον κόσμο

Εκδόσεις Πεδίο

Δαβάκη 10 & Μυλοποτάμου, 11526, Αθήνα

Τηλ.: 210 3390204-5-6 Fax: 210 3390209

e-mail: info@pediobooks.gr

<http://www.pediobooks.gr>

© 2018, για αυτή την έκδοση, ΑΛΤΕΡ ΕΓΚΟ Α.Ε.

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμία διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Κατά το Ν. 2387/20 (όπως έχει τροποποιηθεί με το Ν. 2121/93 και ισχύει σήμερα) και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κερφαθεί με το Ν. 100/1975) απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση σε κάποιο σύστημα διάδοσης και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλα διασκευά, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

η Ιστορία της Φιλοσοφίας

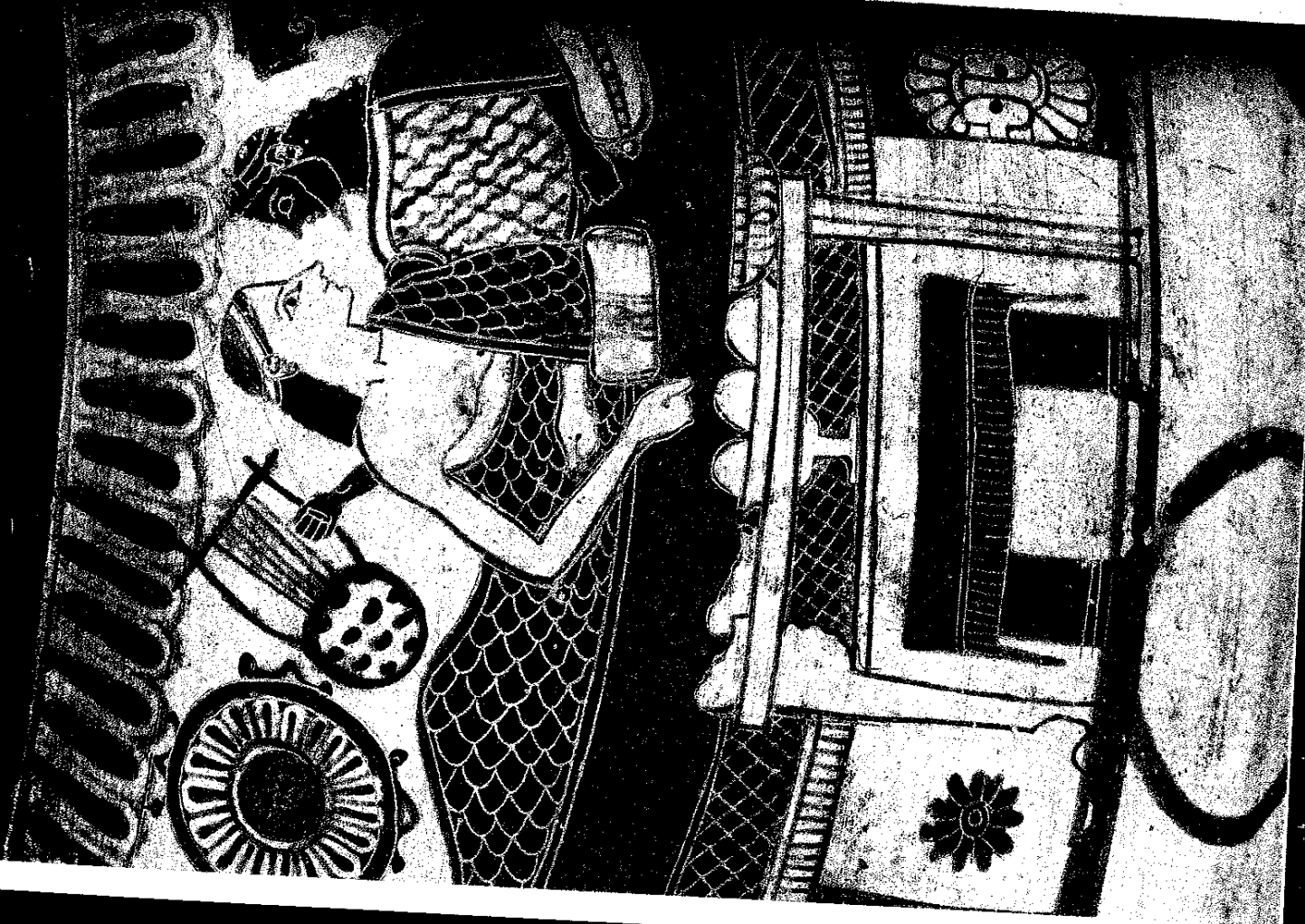
επιστημονική επιμέλεια
Umberto Eco
Riccardo Fedriga

9

ΚΕΙΜΕΝΑ:
ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΡΩΜΗ

ΤΟ ΒΗΜΑ

Η ΓΕΝΝΗΣΗ
ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ
ΛΟΓΙΚΗΣ





Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΛΟΓΙΚΗΣ

Η σύνεση απαιτεί, όταν αντιμετωπίζουμε τη σκέψη των Ελλήνων «φιλοσόφων» του 6ου και 5ου αιώνα π.Χ., να βάζουμε σε πολλά εισαγωγικά τόσο τον όρο που τους χαρακτηρίζει «φιλοσόφους», όσο και αυτόν που τους τοποθετεί «προ του Σωκράτη».

Πράγματι, η ταμπέλα «προσωκρατικό», που ευτύχησε τόσο από τη στιγμή που εμφανίστηκε, επδέχεται κριτικής καθώς ο Δημόκριτος, για παράδειγμα (για να μη μιλήσουμε για όλους τους σοφιστές), είναι σύγχρονος του Σωκράτη. Αδύναμη, όμως, εμφανίζεται κυρίως, σήμερα, η ιδέα ότι ο Σωκράτης αποτελεί ένα ορόσημο καθώς εγκαινιάζει ένα νέο ενδιαφέρον για την ηθική, μετά από μια φάση κατά την οποία οι στοχασμοί επικεντρώθηκαν κυρίως στη μελέτη της φύσης. Αυτή είναι μια αρχαία και έγκυρη έννοια, που ξεκίνησε από τον Αριστοτέλη στο εσωτερικό της σπουδαίας αναδύσεως της φιλο-

σοφικής παράδοσης που προηγείται, στο πρώτο βιβλίο των Μετά τα Φυσικά, και έπειτα μεταφράστηκε σε μια αξιωματώδη εικόνα του Κικέρωνα (ο Σωκράτης «που πρώτος κατέβασε τη φιλοσοφία από τον ουρανό και την έφερε στις πόλεις, και μάλιστα την εισήγαγε στα σπίτια...»). Οι πιο σύγχρονες μελέτες, όμως, έφεραν στο φως ότι τα σημαντικά στοιχεία της ηθικής σκέψης υπήρχαν και πριν από τον Σωκράτη: αρκεί να σκεφτεί κανείς την υπαρξιακή ανησυχία που διαπνέει τους αφορισμούς του Ηράκλειτου, ή το ενδιαφέρον για την ψυχή και τη μοίρα της στο επέκεινα που προκύπτει από την υπαγόρευση παράδοσης ή από τα κείμενα του Εμπεδοκλή.

Πιο ακανθώδες, όμως, είναι ακόμα το ερώτημα τι εννοούμε με τον όρο «φιλοσοφία» όταν μιλάμε για τους προσωκρατικούς. Μπορεί, μάλιστα, κανείς να αναρωτηθεί «τι πράγμα» ξεκινά με μια δήλωση όπως αυτή του

Στην προηγούμενη σελίδα:

Σκηνή δειπνου. Λεπτομέρεια από κροτήρα με μάσκες φιγούρες, 6ος αι. π.Χ., κεραμικό, Παρίσι, Μουσείο Λούβρου.

Θαλή, σύμφωνα με την οποία «αρχή» της φύσης είναι το νερό. Σύμφωνα με ορισμένους μελετητές, μάλλον, δεν μπορούμε να πούμε ότι έκαναν «φιλοσοφία» οι στοχαστές από τον Θαλή ως τον Δημόκριτο, μια και κανείς από αυτούς δεν θεματικοποίησε (όπως κάνει για πρώτη φορά ο Πλάτων) το ιδανικό μιας διανοητικής δραστηριότητας που στοχεύει στην καθαρή γνώση (η φιλοσοφία είναι η «αγάπη για τη γνώση»), στην οποία μπορεί κανείς να αφιερώσει τη ζωή του. Η απουσία, όμως, ενός ονόματος και μιας θεωρητικής σκέψης δεν αποκλείει ότι μια τέτοια γνώση θα αναζητηθεί πραγματικά. Και θα είναι θεμιτό να ορίσει κανείς ως «φιλοσοφία» τη διανοητική δραστηριότητα των προσωκρατικών, αν μπορεί κανείς να αποδείξει ότι αυτή προϋποθέτει

την υιοθέτηση συγκεκριμένων θεωρητικών θέσεων σε γενικά ζητήματα, γύρω από τη φύση ή τη γνώση. Αν, όπως θα πει αργότερα, ο Αριστοτέλης, η φιλοσοφία γεννιέται από μια πράξη θαυμασμού μπροστά στο μυστήριο των πραγμάτων που μας περιβάλλουν, από πράξεις θαυμασμού γεννιούνται τα δόγματα του Θαλή, του Αναξίμανδρου και του Αναξίμανη, οι οποίοι, στη Μίλητο, θέτουν τις βάσεις για την επεξεργασία μιας έννοιας φυσικής τάξης που σηματοδοτεί, από μόνη της, μια μειωμένη απομάκρυνση από τις μυθικές κοσμογονίες που εκφράστηκαν στην Αρχαία Εγγύς Ανατολή (με την οποία πρέπει να ήρθαν σε επαφή εκείνοι οι στοχαστές στην πατρίδα τους την Ιωνία) ή στα ποιήματα του Ομήρου και του Ησίοδου.

Η γέννηση της ελληνικής φιλοσοφίας στη Μίλητο δεν είναι καρπός του λεγόμενου ελληνικού «θαύματος», αλλά μίας συγκεκριμένης ιστορικής και πολιτισμικής κατάστασης, στην οποία παίρνει μορφή η αρχαία ελληνική πόλη, τα όρια της οποίας σηματοδοτούνται –πέρα από τα διαφορετικά καθεστώτα– από ένα όλο και πιο εκτεταμένο επίπεδο κριτικής συζήτησης των κοινών αποφάσεων, στο οποίο αντιπoiείται ένα αυξημένο ποσοστό ανταγωνισμού ανάμεσα στους διάφορους ρόλους της γνώσης. Η προσωκρατική σκέψη δεν γεννιέται από το μηδέν, ούτε βέβαια στο πλαίσιο μίας μόνο πόλης-κράτους (της πόλης). Γεννιέται σε διαφορετικά και απομακρυσμένα περιβάλλοντα, αλλά σε επαφή μεταξύ τους, από τη

Μίλητο ως την Κολοφώνα (Ξενοφάνης) και την Έφεσο (Ηράκλειτος), τις αποικίες της Μεγάλης Ελλάδας και της Σικελίας (οι Πυθαγόρειοι, οι ακολούθοι του Ελεάτη, ο Ερμεδοκλής), και τελικά ως την Αθήνα. Γεννιέται με πολύ διαφορετικές προσωπικότητες όχι μόνο λόγω των προτάσεων που δεν έχουν αναφερθεί ποτέ, γιατί είναι επί τούτου καινοτόμες, αλλά λόγω του εκφραστικού ύφους που στοχεύει σε ένα συγκεκριμένο κοινό, από τη μίμηση της σοβαρότητας της επικής ποίησης στον Παρμενίδα και τον Ερμεδοκλή ως την επιτέλους «επισημονική» πρόζα ενός Δημόκριτου. Γι' αυτό, οι προσωκρατικοί είναι στην πραγματικότητα, όπως τους έβλεπε ο Νίτσε, «όλοι από ένα κομμάτι» και «σμιλεμένοι σε μία μόνο πέτρα».

Ησιόδος

Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Θεογονία, 453-525

Ησιόδου, Teogonia, Bur, Milano - 1984

Η Θεογονία του Ησιόδου είναι ένα παράδειγμα για το πώς οι Έλληνες, πριν από τη γέννηση της φιλοσοφικής σκέψης, είχαν αναζητήσει να βρουν, μέσω του μύθου, μια απάντηση στο ερώτημα για την προέλευση του κόσμου. Εδώ, ο Ησιόδος περιγράφει τις δυνάμεις που δίνουν ζωή στη φύση, μέσω της σύγκρουσης ανάμεσα στον Ουρανό, τον Κρόνο και τον Δία, από την οποία προέκυψε ο κόσμος υπό την κυριαρχία των Ολύμπιων θεών.

Στην αρχή έγινε το Χάος. Κι ύστερα η πλατύστερη η Γη, η σταθερή πάντοτε κατοικία όλων των αθανάτων, που στην κορυφή ζουν του χιονισμένου Ολύμπου, και τα ζοφερά Τάρταρα με τους φαρδείς τους δρόμους. Αλλά κι ο Έρωτας, ο πιο ωραίος ανάμεσα στους αθάνατους θεούς, αυτός που παραλύει τα μέλη, και όλων, θεών κι ανθρώπων, την καρδιά δαμάζει μες στα στήθη και τη συνετή τους θέληση.

Κι από το Χάος έγινε το Έρεβος κι η μαύρη Νύχτα. Κι από τη Νύχτα έγιναν ο Αιθέρας και η Ημέρα, που τους γέννησε αφού συνέλαβε σμίγοντας ερωτικά με το Έρεβος. Και η Γη γέννησε πρώτα τον Ουρανό με τα άστρα, να την καλύπτει από παντού τριγύρω και να είναι παντοινά ασφαλής έδρα των μακαρίων θεών, και έπειτα γέννησε και τα όρη τα ψηλά, τις κατοικίες των Θεαινών Νυμφών που κατοικούνε στα άγρια βουνά. Γέννησε και το πέλαγος το λαμπερό, τον Πόντο, χωρίς τη βοήθεια του έρωτα. Κι έπειτα ενώθηκε με τον Ουρανό και γέννησε τον Ωκεανό τον βαθύ, τον Κοίο, τον Κρείο, τον Υπερίωνα, τον Ιαπετό, τη Θεία, τη Ρέα, τη Θέμιδα, τη Μνημοσύνη, τη Φοίβη με το χρυσό στεφάνι και την

αξιγάπητη Τηθύ. Μαζί με αυτούς γεννήθηκε, πιο νέος απ' όλους, ο δολοπλόκος Κρόνος, ο πιο δεινός απ' τα παιδιά, και τον γονιό του μίσησε με πάθος. Γέννησε και τους Κύκλωπες, που έχουν πανίσχυρη ψυχή, τον Βρόντη, τον Στερόπη και τον Άργη με τη δυνατή ψυχή, που έδωσαν στον Δία τη βροντή και του έφτιαξαν τον κεραυνό. Αυτοί σε όλα τ' άλλα με τους θεούς παρόμοιοι ήταν, μα ένα μονάχα μάτι στη μέση του μετώπου τους είχαν. Και πήραν το όνομα Κύκλωπες, γιατί στο μέτωπό τους ένα μάτι υπήρχε κυκλικό. Και ισχύς, δύναμη και τεχνάσματα τους χαρακτηρίζαν. Και άλλοι πάλι από τη Γη κι από τον Ουρανό γεννήθηκαν τρεις γιοι, μεγάλοι κι ισχυροί, ακατονόμαστοι, ο Κόπρος, ο Βριάρεως και ο Γύγης, γενιά αλαζονική. Από τους ώμους τους χέρια εκατό ξεπδούσαν. Ήταν τρομακτικοί. Και στον καθένα πενήντα κεφαλές φύτρωναν από τους ώμους πάνω στα σιβάρά τους μέλη. Μια δύναμη φορική, υπερφυσική συνδουάζταν με τη γιγαντιαία όψη τους. Όσοι γεννήθηκαν από τη Γη και τον Ουρανό ήταν φοβερά παιδιά και τους μισούσαν οι γονείς τους εξαρχής. Και μόλις γεννιόταν ο καθένας τους, ο Ουρανός τούς έκρυβε στα έγκατα της Γης και δεν τους άφηνε να βγουν στο φως της ημέρας, κι ευχαριστίσταν ο Ουρανός με το κακό του έργο. Και μέσα της υπέφερε η Γη και κατάστρωσε δόλιο τέχνασμα και πονηρό. Γέννησε το λευκό διαμάντι, και μέγα δρεπάνι έφτιαξε κι έδωσε οδηγίες στα παιδιά της, και τους είπε δίνοντας τους θάρρος, με θλιμμένη την καρδιά: «Παιδιά δικά μου και μοχθηρού πατέρα, αν θέλετε ακούστε με. Την κακία του πατέρα σας μπορούμε να εκδικηθούμε, αφού πρώτος αυτός κατάστρωσε σχέδια απρεπή». Έτσι είπε, και όλους δέος τούς κυρίευσε, κανένας τους

δεν μίλησε. Παίρνοντας θάρρος ο δολοπλόκος μέγας Κρόνος, ευθύς είπε στη μητέρα του: «Μητέρα, μπορώ να αναλάβω ενώ αυτό το έργο, και να το φέρω αμέσως εις πέρας, αφού τον ακατονόμαστο πατέρα μου δεν υπολογίζω. Γιατί πρώτος αυτός απρέπειες με τον νου του έβαλε». Έτσι είπε. Και χάρηκε πολύ η πελώρια Γη. Τον έκρυψε σε ενέδρα και του έβαλε στο χέρι το κοφτερό δρεπάνι και όλο το δόλιο σχέδιο του δίδαξε. Ήρθε κι έφερε τη νύχτα ο Ουρανός ο μέγας, και γύρω από τη Γη απλώθηκε, διψώντας για έρωτα, και γύρω της τεντώθηκε. Κι ο γιος του, κρυμμένος, το αριστερό του χέρι άπλωσε και με το δεξι άρπαξε το πελώριο δρεπάνι, το μακρύ, το κοφτερό, και ορμητικά τα αιδοία του πατέρα του τα θέρισε και τα έριξε να πέσουν πίσω. Κι εκείνα ανώφελα απ' το χέρι του δεν έφυγαν· όσες σταγόνες ματωμένες έσταξαν, όλες τις δέχτηκε η Γη: κι όταν πέρασε καιρός, τις Ερινύες γέννησε τις δυνατές και τους μεγάλους Γίγαντες, που έλαμπαν με τα όπλα τους και δόρατα μακριά στα χέρια τους κρατούσαν, μα και τις Νύμφες που ονομάζονται Μελίεες πάνω στην απέραντη γη. Κι όπως τα αιδοία με το διαμάντι του έκοψε και τα έριξε μακριά από τη στεριά στη θάλασσα, έτσι αυτά στο πέλαγος χρόνο πολύ περιπλανήθηκαν, και αφρός λευκός ολόγυρα απ' την σθάνατη τη σάρκα σπκωνόταν. Μέσα σε αυτόν μεγάλωσε μια κόρη. Πρώτα τα ιερά Κύθηρα πλησίασε, και από εκεί κατόπιν έφτασε στην Κύπρο που τα νερά τη ζώνουν. Και βγήκε έξω μια αξιοσέβαστη, ωραία θεά, και κάτω από τα λυγερά της πόδια μεγάλωνε η χλόη. Αφροδίτη αυτήν [και αφρογέννητη θεά και Κυθήρεια καλοστεφανωμένη] την ονομάζουν οι θεοί και οι άνθρωποι, γιατί μες στον αφρό μεγάλωσε. Μα και Κυθήρεια, γιατί προσέγγισε

τα Κύθηρα. Και Κυπρογέννητη, γιατί γεννήθηκε στην Κύπρο, που γύρω τα νερά τη ζώνουν. Και Φιλομειδή, γιατί από τα αιδοία γεννήθηκε. Τη συνόδευσε ο Έρωτας, και ο ωραίος Ήμερος την ακολούθησε από τότε που γεννήθηκε και όταν πήγε να βρει τους άλλους θεούς. Αυτό το αξίωμα απέκτησε εξ αρχής και αυτό το μερίδιό της ανάμεσα στους θεούς και τους ανθρώπους: παρθενικοί ψιθυροί, χαμόγελα, απίστες, τέρψη γλυκιά, μελιξία αγάπη.

Και τα παιδιά του, Τιπάνες τα ονόμασε βρίζοντας ο πατέρας τους, ο μέγας Ουρανός, που τα γέννησε ο ίδιος, γιατί ισχυρίζονταν πως τα χέρια τους τα άπλωσαν στην ασέβεια και είχαν διαπράξει κάτι φρικτό για το οποίο θα πληρώσουν στο μέλλον.

[...]

Και η Ρέα υποταγμένη στην αγάπη του Κρόνου γέννησε τέκνα λαμπρά, την Εστία, τη Δήμητρα και τη χρυσοπέδιλη Ήρα, τον δυνατό τον Άδη, που κατοικεί κάτω από τη γη κι έχει καρδιά ανελέητη, τον Εννοσίγαιο, τον συνετό τον Δία, πατέρα θεών και ανθρώπων, που από τη βροντή του τρέμει η πλατιά η γη. Και τα παιδιά αυτά ο μέγας Κρόνος τα κατάνη, μόλις καθένα τους από την κοιλιά της μάνας τους στα γόνατα κατέβαινε, ώστε κανείς άλλος από τη γενιά του Ουρανού να μην αποκτήσει βασιλικό αξίωμα. Γιατί έμαθε από τη Γη κι από τον έναστρο Ουρανό πως ήταν πεπωρωμένο του να νικηθεί από το παιδί του, όσο δυνατός κι αν ήταν, λόγω του μεγάλου Δία. Γι' αυτό δεν παραφλούσε μάταια, αλλά τα παιδιά του αμέσως καταβρόχθιζε. Και μια σίγαστη αγωνία κυριεύει τη Ρέα. Μα όταν ήταν τον Δία, θεών κι ανθρώπων τον πατέρα, να γεννίσει, τότε τους γονείς της ικέτευσε, τη Γη και τον έναστρο

Σόλων

Η ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ ΚΑΙ Η ΤΑΞΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Ευαγμία Ε. 3

Σόλων. *Sul biosop governo in I lirici greci*, Garzanti, Milano - 1990

Σε αυτό το απόσπασμα, ο Σόλων, σπουδαίος πολιτικός άντρας που έζησε στην Αθήνα μεταξύ 7ου και 6ου αιώνα π.Χ., ορίζει τα θεμέλια της πολιτικής και της δημόσιας ηθικής: κακή διακυβέρνηση είναι αυτή που διέπεται από τις διαμάχες και την αδικία από μέρους όσων δεν σέβονται το κοινό καλό, ενώ μια σωστή διακυβέρνηση βασίζεται στη δικαιοσύνη, που εγκαθιδρύεται με τη σύνεση, την τάξη και την ισότητα.

3.

Η πόλη η δική μας δεν πρόκειται να χαθεί, όσο εξαρτάται από του Δία τις αποφάσεις και από το θέλημα των μακάριων θεών: ένας τέτοιος φύλακας, η Παλλάδα Αθηνά, μεγαλόψυχη, κόρη πανίσχυρου πατέρα, κρατά τα χέρια πάνω της. Οι ίδιοι οι πολίτες θέλουν να καταστραφεί η μεγάλη πόλη, διεφθαρμένοι από το χρήμα. Είναι ανίκανοι να συγκρατήσουν την υπερβολή και να απολάσουν τις παρούσες χαρές, στην προεμία του δείπνου.

μαζεύουν πλούτη ενδίδοντας στην αδικία

χωρίς να φείδονται ούτε των ιερών ούτε των δημοσίων πηγών, κλέβουν από παντού. Δεν σέβονται ούτε τα ιερά θεμέλια της Δικαιοσύνης, που, αμίλητη, έχει πλήρη συνείδηση όσων γίνονται και όσων έγιναν, και κάποια στιγμή έρχεται για να τιμωρήσει. Η πληγή αυτή, από

την οποία δεν μπορείς να ξεφύγεις, κυριεύει όλη την πόλη. Και γρήγορα πέφτει στη χειρότερη δουλεία, που προκαλεί εξέγερση και εμφύλιο σπαραγμό, τα οποία θα καταστρέψουν πολλούς σπουδαίους νέους. Σύντομα η αγαπημένη πόλη καταλύεται από τα χέρια των εχθρών και αφανίζεται σε συγκρούσεις που αρέσουν στους άδικους. Αυτές οι συμφορές συμβαίνουν στον λαό. Πολλοί φτωχοί φτάνουν σε ξένες χώρες, πουλημένοι και δεμένοι με βαριές αλυσίδες.

Έτσι, η δημόσια συμφορά φτάνει στον σπιτιού κάθε πολίτη την πόρτα. Οι πόρτες της αυλής δεν μπορούν να την κρατήσουν απέξω. Τότε πηδά τον ψηλό φράχτη και σε βρίσκει ακόμα κι αν έχεις καταφύγει στην πιο κρυφή γωνία του σπιτιού. Αυτό είναι το μάθημα που θέλω να διδάξω στους Αθηναίους: η κακή διακυβέρνηση γεννά πολλά προβλήματα στην πόλη. Η σωστή διακυβέρνηση τα διορθώνει όλα και επαναφέρει την τάξη. Συχνά στον άδικο περνά αλυσίδες: ό,τι είναι σκληρό το λειαίνει, διακόπτει τις υπερβολές, αποδυναμώνει την ύβρη. Μαραίνει τα μπουμπουκία της κακοτυχίας. Τις στρεβλές απόψεις διορθώνει, την υπερφάνεια κατευνάζει. Διαλύει το έργο της διχονομίας. Βάζει τέλος στην πικρία της διαμάχης. Έτσι, όλα είναι τακτοποιημένα και σωστά για τους ανθρώπους.

ΟΜΗΡΟΣ

Η ΗΘΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΙΣΤΗ

Ιλιάδα, Βιβλίο 6, στ. 369-481

Όμηρου *Iliade*, μτφρ. R. Calzecchi Onesti, Mondadori, Milano - 1977

Στον διάλογο ανάμεσα στον Έκτορα και την Ανδρομάχη συναντάμε ξανά, αν και επηρεασμένα από την ένταση των συναισθημάτων, ορισμένα θεμελιώδη στοιχεία της ηθικής του πολεμιστή της αρχαίας εποχής: τη σημασία της τιμής, ως αξία που πρέπει να ακολουθεί κανείς πέρα από τα προσωπικά συναισθήματα, την αναζήτηση της δόξας και το αίσθημα του καθήκοντος απέναντι στην οικογένεια και στην κοινότητα.

Κι έφυγε λέγοντας αυτά ο μέγας Έκτορας με το λαμπρό το κράνος, κι έφτασε γρήγορα στο σπίτι το αρχοντικό του. Δεν βρήκε, ωστόσο, εκεί την Ανδρομάχη με τα λευκά τα χέρια, μια και ήταν με τον γιο της και τη βγάγια, με το όμορφο πέπλο, πάνω στο κάστρο κλαιόντας και βογκώντας. Και ο μέγας Έκτορας, που τη γυναίκα του δεν βρήκε, στις πόρτας το κατώφλι στάθηκε και ρώτησε τις σκλάβες: «Πείτε μου, σκλάβες, την αλήθεια: Πού πήγε η Ανδρομάχη με τα λευκά τα χέρια; Στις αδελφές μου, στις κουνιάδες της, ή μήπως ανέβηκε με τις άλλες Τρωάδες στη φοβερή θεά την Αθηνά παράκληση να κάνουν;». Και τότε η πρόθυμη δούλη του του είπε: «Έκτορα, τώρα αφού με πρόσταξες να ποω την αλήθεια, μήτε στις αδελφές σου μήτε στις κουνιάδες της πήγε, μήτε στις Αθηνάς τον Ναό, με τις άλλες Τρωάδες με τις όμορφες πλεξούδες, για να ικετεύσουν τη θεά, γιατί άκουσε ότι νικήθηκαν οι Τρώες από τη δύναμη των Αχαιών. Κι έφερε στα τείχη σαν τρελή. Με τη βγάγια πίσω της να κουβαλάει το παιδί». Έτσι του είπε. Και ο Έκτορας πετάχτηκε έξω από το σπίτι, και τον ίδιο δρόμο πήρε, τον δρόμο τον καλό.

Και όταν, περνώντας τη μεγάλη πόλη, έφτασε στις Σκαιές πύλες, απ' όπου βγαίνει κανείς στην πεδιάδα, εκεί είδε τη γυναίκα του, με τα πολλά χαρίσματα, την Ανδρομάχη, να τρέχει προς το μέρος του, κόρη του γενναίου Ηετίωνα, που βασιλεύει κάτω από τη δασώδη Υποπλακίη Θήβα όλους τους Κίλικες. Του πολυμήρχου Έκτορα αυτή ήταν η γυναίκα. Πήγε, λοιπόν, κοντά του, και μαζί της η τροφός κρατώντας το παιδί, με την αγνή καρδιά του, τον γιο του Έκτορα τον αγαπημένο, που έμοιαζε σαν άστρο. Σκαμάνδριο τον έλεγε ο Έκτορας, αλλά οι άλλοι Αστυνάκτα, για να σώσει ο Έκτορας μόνος του το Ίλιον. Εκείνος χαμογέλασε κοιτώντας το παιδί του, αλλά η Ανδρομάχη πήγε κοντά του κλαιόντας, και του έπιασε το χέρι και είπε:

«Αλίμονο! Θα σε αφανίσει το κουράγιο σου, δεν λυπάσαι ούτε το μικρό παιδί σου, ούτε εμένα την άμοιρη, που σύντομα χήρα θα γίνω, αφού θα σε σκοτώσουν οι Αχαιοί: καλύτερα στον Άδη να κατέβω χωρίς εσένα. Γιατί καρία άλλη χαρά, αν εσύ πεθάνεις, δεν θα ζήσω ξανά, παρά μόνο πίκρες. Πατέρα δεν έχω, ούτε την ευγενική μητέρα μου. Τον πατέρα μου ο ένδοξος Αχιλλέας τον σκότωσε, και την πόλη των Κιλικίων κατέκτησε, τη Θήβα με τις ψηλές τις πύλες. Σκότωσε τον Ηετίωνα, αλλά τον σεβάστηκε, δεν σκύλεψε το πτώμα του, και τον έκαψε με όλα του τα όπλα και τον έθαψε στο χώμα. Και γύρω φύτεψαν πεύκα οι ορεινές νύμφες, οι κόρες του Διός. Επτά ήταν οι αδελφοί μου στο παλάτι: και όλοι σε μια μέρα κατέβηκαν στον Άδη, όλους τους σκότωσε ο Αχιλλέας ο γοργοπόδαρος, πλάι στα βόδια και τα λευκά τα πρόβατα. Και τη μητέρα μου, που βασιλεύει στη Θήβα, την οδήγησε εδώ με όλα τα πλούτη, αλλά την ελευθέρωσε, αφού εξαγοράστηκε με

αμέτρητα δώρα, αλλά εκεί, στο σπίτι του πατέρα, χάθηκε από της Άρτεμις το τόξο. Έκτορα, εσύ είσαι για μένα πατέρας και μητέρα, και αδελφός, και ανθρωπός μου σύζυγος. Λυπήσου μας, λοιπόν, και μείνε στον πύργο, μήπως μην αφήσεις το παιδί σου ορφανό και χήρα τη γυναίκα σου. Εκεί στήθηκε το στράτευμα, εκεί που είναι πιο εύκολο να επιθεθείς στην πόλη, εκεί όπου έχεις καλύτερη πρόβλεψη στο τείχος. Τρεις φορές δοκίμασαν των Αχαιών οι πρώτοι, ο ξακουστός Ιδομενέας, οι σύντροφοι Ατρείδες και ο δυνατός γιος του Τυδέα: ή το φανέρωσε κάποιος μάντις, ή ακολουθούν μονάχα της ψυχής τις προσαγές».

Και τότε ο σπουδαίος Έκτορας, με το λαμπερό του κράνος, της απάντησε: «Όλα τα σκέφτομαι κι εγώ, γυναίκα. Νιρέπομαι, όμως, τους Τρώες και τις Τρώάδες, αν με έβλεπαν σαν τον δειλό, από τον πόλεμο να απομακρύνονται. Ούτε η καρδιά μου το θέλει, γιατί με έμαθε να είμαι γενναίος πάντοτε και πάντοτε να πολεμώ πρώτος ανάμεσα στους Τρώες, χάρη στη δόξα του πατέρα μου και τη δική μου. Το ξέρω καλά στην καρδιά και στην ψυχή μου: θα έρθει η μέρα που το Ίλιον θα χαθεί, και ο Πρίαμος και ο λαός του ολόκληρος. Δεν με πληγώνει, όμως, τόσο η μοίρα των Τρώων, ούτε της Εκάβης, ούτε του πατέρα μου του Πρίαμου, ούτε των αδελφών μου, που θα πέσουν στο χώμα από το χέρι των εχθρών, όσο για σένα, που κάποιος Αχαιός θα σε πάρει κλαίγοντας: και τότε, ζώντας στο Άργος, θα πρέπει να υφαίνεις, και να παίρνεις νερό από την Υπέρεια πηγή ή από τη Μεσσιίδα: βαριά μοίρα σε περιμένει. Και θα πει όποιος σε δει να κλαίς: "Να η γυναίκα του Έκτορα, που ήταν ο πιο δυνατός στη μάχη ανάμεσα στους Τρώες, όταν πολεμούσαν για το

Ίλιον!" Έτσι θα πει τότε κανείς. Καινούργιο βάσανο θα είναι αυτό για σένα, που θα έχεις στερηθεί τον άντρα σου, ο οποίος δεν θα ζει πια για να σε ελευθερώσει. Καλύτερα, όμως, να πεθάνω πριν ακούσω τις κραυγές και πριν δω τη δική σου τη σκληραβιά!»

Και με τα λόγια αυτά, άπλωσε ο Έκτορας ο ένδοξος τα χέρια στο παιδί του. Πίσω, όμως, στο σπήλιος της τροφού τραβήχτηκε το παιδί φωνάζοντας, τρομαγμένο από την όψη του πατέρα, τρομαγμένο από τον χαλκό στην πανοπλία και τη χαιπή που κυμάτιζε πάνω στην περικεφαλαία. Χαμογέλασε ο πατέρας του και η σερραστή μητέρα, και αμέσως ο Έκτορας ο ένδοξος έβγαλε την περικεφαλαία από το κεφάλι και την ακούμπησε στο χώμα. Έπειτα φίλησε το αγαπητό παιδί του, το σήκωσε στην αγκαλιά του και είπε, ικετεύοντας τον Δία και τους άλλους τους θεούς: «Δία, κι εσείς όλοι οι επουράνιοι θεοί, κάντε να μεγαλώσει ο γιος μου, ακριβώς όπως εγώ, ξεχωριστός ανάμεσα στους Τρώες, δυνατός, και να βασιλεύσει στο Ίλιον. Και μια μέρα να πει κάποιος "Είναι πολύ πιο δυνατός απ' τον πατέρα του!" όταν τον δει στη μάχη. Να φέρει τα όπλα του νεκρού εχθρού του και η καρδιά της μητέρας του να αγαλλιάσει!».

Αριστοτέλης

ΘΑΛΗΣ: Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ

Μετά τα *Φυσικά*, Βιβλίο Α, 3, 983b 17 - 984a 3
G. Giannantoni (επιμ.), *Presocratici. Testimonianze e frammenti*, Laterza, Roma-Bari -
1981

Υπό την απουσία άμεσων μαρτυριών, η σκέψη του Θαλή μάς έγινε γνωστή μόνο μέσω μεταγενέστερων πηγών, ανάμεσα στις οποίες το πρώτο βιβλίο του έργου *Μετά τα Φυσικά* του Αριστοτέλη, το οποίο είναι και η σημαντικότερη. Ο Αριστοτέλης εντοπίζει στην έρευνα της αρχής όλων των πραγμάτων το θεμελιώδες ζήτημα της ιωνικής φυσιοκρατικής φιλοσοφίας. Ο Θαλής, ο Αναξίμανδρος και ο Αναξίμανης, εξάλλου, μοιράστηκαν την ιδέα ότι πρόκειται για ένα φυσικό στοιχείο, παρότι διαφώνησαν σχετικά με το τι ακριβώς ήταν. Ο Θαλής συγκεκριμένα το εντόπιζε στο νερό, αρχή και ουσία της ύπαρξης στη φύση.

«Πρέπει να υπάρχει κάποια ουσία, ή περισσότερες από μία, από την οποία προκύπτουν τα πράγματα, ενώ η ίδια διατηρείται ως έχει.

Σε σχέση με τον αριθμό και το σχήμα αυτής της αρχής, ωστόσο, δεν υποστηρίζουν όλοι το ίδιο: ο Θαλής, ο ιδρυτής αυτής της μορφής φιλοσοφίας, λέει ότι είναι το νερό (γι' αυτό υποστήριξε πως και η γη είναι νερό): αυτή η υπόθεσή του προέκυψε ίσως από το γεγονός ότι η τροφή όλων των πραγμάτων είναι υγρή, και ότι η ίδια η θερμότητα πηγάζει από το νερό και από αυτό ζει (το οποίο γεννά τα πράγματα και αποτελεί την αρχή τους): από εκεί, λοιπόν, προέκυψε η υπόθεσή του, και από το γεγονός ότι ο σπόρος όλων των υγρών πραγμάτων έχει υγρή σύσταση - και το νερό είναι η φυσική αρχή των υγρών πραγμάτων. Υπάρχουν κάποιοι, σύμφωνα με τους οποίους ακόμα και οι αρχαίοι, που προηγήθηκαν πολύ της σημερινής γενιάς και πρότεροι ασχολήθηκαν

με τους θεούς, είχαν τις ίδιες απόψεις για τη φύση: έλεγαν, μάλιστα, πως ο Ωκεανός και η Τηθύς είναι δημιουργοί του κόσμου, και ότι οι θεοί ορκίζονταν σε εκείνο το νερό που οι ποιητές το λένε Στύγα».

Αναξιμανδρος

ΤΟ ΑΠΕΙΡΟΝ ΚΑΙ Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Περί Φύσεως, αποσπάσματα 1 και 2 Α 10 DK
 Ιώνων Φιλοσόφων, *Testimonianzen e frammenti*, La Nuova Italia, Firenze - 1963

Ο Αναξιμανδρος εντοπίζει την αρχή του κόσμου όχι σε ένα από τα φυσικά στοιχεία, όπως το νερό του Θαλή, αλλά σε μία «απεριόριστη αρχή» [το άπειρον, δηλαδή στην απουσία ορίων]. Είναι απεριορίστο λόγω της έκτασής του, αλλά και γιατί στερείται εσωτερικών διαφοροποιήσεων, γι' αυτό είναι σε θέση να παίζει τον ρόλο του ανεξάντλητου υλικού για τη δημιουργία των πραγμάτων και του ρυθμιστικού στοιχείου σχετικά με τις αρχές που αποτελούν τον κόσμο. Το πρώτο απόσπασμα προέρχεται από ένα χαμένο έργο του Αναξιμανδρου, το *Περί Φύσεως*. Αν και είναι αποσπασματικό και έχει σκοτεινό ύφος, αποτελεί την πρώτη άμεση πηγή της ελληνικής φιλοσοφίας [μεταφέρθηκε από τον σχολιαστή του Αριστοτέλη Σιμπλικίο, που έζησε τον 6ο αιώνα π.Χ.]. Στη δεύτερη μαρτυρία, αντίθετα, περιγράφεται η διαδικασία δημιουργίας του κόσμου από την ακαθόριστη μάζα του άπειρου, μέσα από ποικίλες φυσικές διεργασίες.

«Εκεί όπου έγκειται η γέννηση των πραγμάτων που υπάρχουν, υπάρχει χώρος και για την καταστροφή τους, κατά το δοκόν: μειώνουν αμοιβαία τον κόπο και το ύψος της αδικίας στη βάση της διάθεσης του χρόνου». (ιταλική μετάφραση: Μαρία Μικέλα Σάσι)
 «Λέει [ο Αναξιμανδρος] πως στη γέννηση αυτού του κόσμου ξεχώρισε από το άπειρο το στοιχείο που δημιουργήσε τόσο το ζεστό όσο και το κρύο, και ότι από εκεί γεννήθηκε μία πύρινη σφαίρα γύρω από την αμόσφαιρα που περιβάλλει τη Γη, όπως ο φλοιός γύρω από το δέντρο και που, αφού αυτή η σφαίρα κόπηκε και χωρίστηκε σε λίγους κύκλους, από εκεί γεννήθηκαν ο Ήλιος και η Σελήνη και τα άστρα. Λέει ακόμα ότι ο άνθρωπος γεννήθηκε από ζώα διαφορετικά από αυτόν, ξεκινώντας από το γεγονός ότι τα

άλλα ζώα τρέφονται αμέσως το καθένα μόνο του, ενώ ο άνθρωπος, και μόνο αυτός, χρειάζεται να θηλάσει για μεγάλο διάστημα». (μετάφραση και προσαρμογή: Α. Μανταλένα)

Αναξιμένης

Ο ΑΕΡΑΣ ΑΡΧΗ ΤΩΝ ΠΑΝΤΩΝ

Περί Φύσεως, απόσπασμα 13 Β 2 DK
 Ιταλική μετάφραση: Maria Michela Sassi

Από το έργο του Αναξιμένη σχετικά με τη φύση, που σήμερα δεν υπάρχει πια, έχει διασωθεί μόνο αυτό το σύντομο απόσπασμα, το οποίο ανέφερε ο θεολόγος Αέτιος (4ος αι. μ.Χ.). Υποστηρίζει την ιδέα της ζωτικής σημασίας του αέρα ως αρχής των πάντων, σε αναλογία με την ανθρώπινη αναπνοή.

«Ακριβώς όπως η ψυχή μας [...] ούσα αέρας, μας κυριεύει και αποτελεί τη συνεκτική μας δύναμη, έτσι και η αναπνοή και ο αέρας περιβάλλουν ολόκληρο τον κόσμο».

Αριστοτέλης

ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ: ΟΙ ΑΡΙΘΜΟΙ ΚΑΙ Ο ΚΟΣΜΟΣ

Μετά τα Φυσικά Α, 5, 985b 23 - 986a 21

Αριστοτέλη, *Opera*, επιμ. ιταλ. μπερ. A. Russo, Laterza, Roma-Bari - 1973

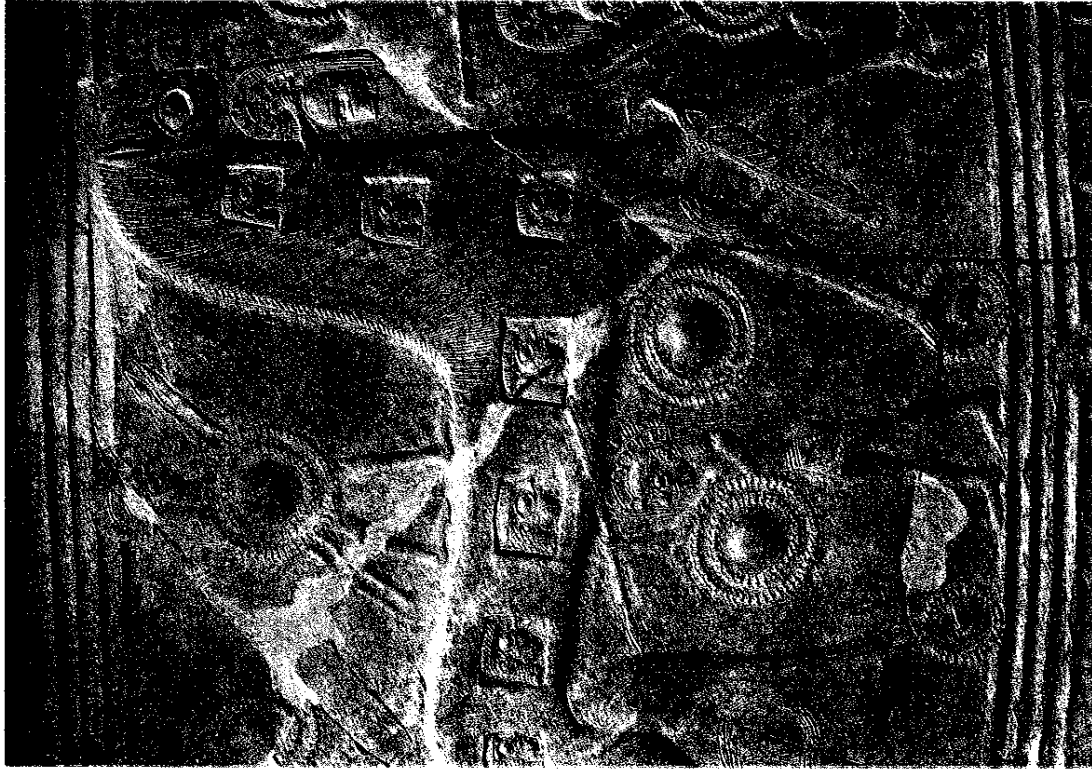
Στο πρώτο βιβλίο του έργου *Μετά τα Φυσικά*, ο Αριστοτέλης περιγράφει τις φυσικοκρατικές έρευνες των φιλοσόφων που προηγήθηκαν, και εξετάζει το δόγμα των Πυθαγόρειων. Οι Πυθαγόρειοι υποστήριζαν ότι όλα τα πράγματα είναι αριθμοί, και εντόπισαν την αρχή (προέλευση) της φύσης στον (δίο τον αριθμό). Το απόσπασμα που ακολουθεί παρουσιάζει την αριστοτελική έκθεση ορισμένων θεμελιωδών αρχών που αποδίδονται στη σχολή του Πυθαγόρα: ο αριθμός ως θεμελιώδης αρχή και ουσία του φυσικού σύμπαντος, η αρμονία των ουρανίων σφαιρών, η ερμηνεία των πραγμάτων και των φυσικών φαινομένων με όρους αριθμητικών σχέσεων, η συμβολική αξία της τετρακτύος (η άψογη τετράδα που αποτελείται από τους τέσσερις πρώτους αριθμούς).

«[...] Οι λεγόμενοι Πυθαγόρειοι ασχολήθηκαν πρώτοι με την επιστήμη των μαθηματικών, και τα προήγαγαν. Και αφού ανατράφηκαν μέσα σε αυτά, κατέληξαν στην άποψη ότι οι αρχές τους είναι οι αρχές όλων των πραγμάτων.

Οι αριθμοί καταλαμβάνουν φυσικά την πρώτη θέση ανάμεσα σε αυτές τις αρχές, και οι Πυθαγόρειοι νόμιζαν ότι διέκριναν σε αυτούς, περισσότερο απ' ό,τι στη φωτιά ή στη γη ή στο νερό, έναν μεγάλο αριθμό ομοιοτήτων με τα πράγματα που ήδη υπάρχουν και έχουν ήδη γίνει, και υποστήριζαν ότι μια προκαθορισμένη ιδιότητα των αριθμών ταυτίζεται με τη δικαιοσύνη, μια άλλη με την ψυχή και τη διάνοια, μια άλλη με τον κρίσιμο χρόνο, και ότι το ίδιο ισχύει για καθεμία από τις άλλες αριθμητικές ιδιότητες, και εντόπιζαν, επιπλέον, στους αριθμούς τις ιδιότητες και τις σχέσεις των μουσικών αρμονιών: με λίγα λόγια, θεωρούσαν προφανές ότι όλα

τα άλλα πράγματα έχουν φιαχτεί καθ' ομοίωση των αριθμών και ότι οι αριθμοί αποτελούν τη θεμελιώδη ουσία ολόκληρου του φυσικού σύμπαντος. Και γι' αυτούς τους λόγους, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι οι ιδιότητες των αριθμών είναι ιδιότητες ολόκληρης της πραγματικότητας, και ότι ολόκληρος ο ουρανός είναι αρμονία και αριθμός [...]. Και παρότι, σε μερικά σημεία, προέκυπε κάποιο ελάττωμα, προχωρούσαν εύκολα στις αναγκαίες προσηθίες, ώστε να καταστήσουν βέβαιη τη θεωρία τους. Έτσι, για παράδειγμα, αφού η δεκάδα είναι ένας τέλειος αριθμός και περιλαμβάνει όλη τη φύση των αριθμών, λένε πως δέκα είναι και τα άστρα που κινούνται στον ουράνιο θόλο. Επειδή, όμως, τα ορατά είναι μονάχα εννέα, γι' αυτό δημιούργησαν και ένα δέκατο, την Αντιγή.

[...] Στοιχεία των αριθμών είναι, κατά την άποψή τους, το άρριο και το περιτό, και από αυτά το ένα είναι άπειρο και το άλλο πεπερασμένο. Επιπλέον πιστεύουν ότι το Ένα προκύπτει από αυτά τα δύο στοιχεία (γιατί είναι συγχρόνως άρριο και περιτό), και ο αριθμός προκύπτει από το Ένα και ολόκληρος ο ουρανός [...] είναι αριθμοί».



Μία από τις αρχαιότερες απεικονίσεις του ήππου της Τροίας, στον λαμό ενός πίθου με ανάγλυφο διάκοσμο, περί το 670-650 π.Χ., πηλός, Μύκονας, Αρχαιολογικό Μουσείο.

Ξενοφάνης

Η ΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΤΟ ΘΕΙΟ

Αποσπάσματα 21 Β 11 DK και 21 Β 15 DK

Από τα πολλά έργα του Ξενοφάνη, τόσο τα ποιητικά όσο και τα φιλοσοφικά, διασώζονται μονάχα λίγα αποσπάσματα. Ανάμεσά τους, τα πιο γνωστά είναι όσα συνδέονται με την κριτική απέναντι στον ανθρωπομορφισμό των θεών, δηλαδή στην απόδοση στους θεούς των σωματικών και ψυχολογικών ιδιοτήτων του ανθρώπου.

«Στους θεούς έχουν προσάψει Όμηρος και Ησίοδος όσα είναι στους ανθρώπους και ντροπή και όνειδος, δηλαδή τη μοιχεία, την κλοπή και την αμοιβαία εξαπάτηση».

«Αλλά εάν χέρια είχαν τα βόδια, τα λιοντάρια, τα άλογα και ζωγράφισαν και έκαναν έργα όπως οι άνθρωποι, τα άλογα μορφές αλόγων θα έδιναν στους θεούς, και τα βόδια βοδιών, και τα κορμιά κάθε ζώο θα τους παρίστανε όπως είναι το σώμα τους».

Παρμενίδης

ΤΟ ΠΡΟΟΙΜΙΟ ΤΟΥ ΠΟΙΗΜΑΤΟΣ ΓΙΑ ΤΗ ΦΥΣΗ

Περί Φύσεως, Προοίμιο
 G. Giannantonio (επιμ.), *I Presocratici. Testimonianze e frammenti*, Laterza, Roma-Bari - 1981

Το ποίημα του Παρμενίδη ξεκινά με την εικόνα του φιλοσόφου που οδηγείται από τις κόρες του Ήλιου σε μια επιβλητική πύλη, που χωρίζει τον δρόμο της Ημέρας από τον δρόμο της Νύχτας. Η πύλη φυλάσσεται από τη Δίκη, που επιτρέπει στον Παρμενίδη να περάσει το κατώφλι και να φτάσει κοντά στη θεά. Εκείνη υποδέχεται με ευχαρίστηση τον φιλόσοφο και τη διψα του για γνώση. Τον καθησυχάζει –δεν είναι πολλοί αυτοί που κάνουν αυτό το ταξίδι– για την ορθότητα της επιλογής του και του δείχνει τον δρόμο που πρέπει να ακολουθήσει: τη γνώση ολόκληρης της Αλήθειας, αλλά και τις απώψεις των θνητών, για να μάθει να κρίνει και να διαχωρίζει τα φαινόμενα των αισθήσεων από τη βεβαιότητα της αλήθειας. Μέσω ενός υπαινικτικού ύφους που βριθεί συμβολισμών, το προοίμιο περιγράφει τη φιλοσοφική σκέψη του Παρμενίδη με τους όρους ενός ταξιδιού μύησης.

Οι φοράδες που με σέρνουν τόσο μακριά, μέχρι εκεί που φτάνει ο πόθος μου, και με έφεραν στον φημισμένο δρόμο, που σε κάθε περιοχή οδηγεί όσους γνωρίζουν. Εκεί οδηγήθηκα. Εκεί οι συνετές φοράδες με έφεραν τεντώνοντας απ' την ταχύτητα το άρμα, και μπροστά μας κόρες μάς δείχνουν τον δρόμο.

Κι ο άξονας έστειλε έναν δυνατό ήχο, πυρωμένος (γιατί τον έσφγγαν κι από τις δυο μεριές οι τροχοί του) καθώς οι κόρες του Ήλιου έτρεχαν, εγκαταλείποντας την κατοικία της Νύχτας και σπρόκνοντας προς το φως το άρμα, σπκώνοντας το πέπλο τους. Εκεί είναι η πύλη που χωρίζει τους δρόμους της Νύχτας και της Ημέρας, και έχει ένα κατώφλι πέτρινο. Εκεί ψηλά είναι γεμάτη από μεγάλες θύρες, που εποπτεύει η τιμωρός Δικαιοσύνη, και έχει τα κλειδιά που τις ανοίγουν και τις κλείνουν.

ενώ ο άλλος υπάρχει και είναι ο αληθινός. Πώς θα μπορούσε το *ον* να υπάρξει στο μέλλον; Με ποιον τρόπο θα δημιουργείτο;

Έτσι, χάθηκε η γένεση, το ίδιο και ο χαμός του. Ούτε είναι διαρετό, γιατί είναι ενιαίο. Ούτε υπάρχει κάπου περισσότερο, πράγμα που θα εμπόδιζε τη συνοχή του, ούτε κάπου λιγότερο, αλλά είναι παντού πλήρες. Γι' αυτό είναι συνεχές: το *ον* είναι σε συνεχή επαφή με το *ον*. Αλλά ακίνητο, μέσα σε ισχυρούς δεσμούς, δίχως τέλος και αρχή, από τη στιγμή που η γένεση και ο χαμός εκδιώχθηκαν μακριά, τα απώθησε η αληθινή πίστη. [...]

Το ίδιο είναι να σκέφτεσαι, και να σκέφτεσαι ότι κάτι υπάρχει. Γιατί χωρίς το *ον*, μέσα σε όσα λέγονται, δεν θα βρεις τη σκέψη: τίποτε άλλο δεν υπάρχει ή θα υπάρξει, εκτός από το *ον*, αφού η Μοίρα το αναγκάζει να μένει ενιαίο και ακίνητο. Γι' αυτό, όλα όσα θεοπίζου οι θνητοί, θεωρώντας πως είναι αληθινά, θα παραμείνουν μόνο λόγια: η δημιουργία και ο αφανισμός, η ύπαρξη και η μη ύπαρξη, η αλλαγή της θέσης και του λιμενού χρώματος.

Αφού, όμως, υπάρχει ένα έσοχατο όριο, ισχύει από κάθε πλευρά, όμοιο με τον όγκο μιας στρογγυλής σφαίρας».

Ηράκλειτος

Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ

Περί Φύσεως, αποσπάσματα 22 B 88, 91, 12, 30, 67 DK

■ Μπρρ. Maria Michela Sassi

■ ■ *I Presocratici. Testimonianze e frammenti*, G. Giannantoni (επιμ.), Laterza, Roma-Bari - 1981

Ο Ηράκλειτος θεωρεί τη φύση αντικείμενο διαρκούς και αέναης μεταμόρφωσης, στην οποία αντίθετα στοιχεία μεταβάλλονται τα μεν στα δε. Η δημιουργία της φύσης εμπλέκει σπιδήποτε σε μια αιώνια ροή που, ωστόσο, δεν καθορίζεται τυχαία, αλλά ρυθμίζεται από την κυκλική αρμονία των αντιθέτων που διαδέχονται άλληλα, όπως η μέρα και η νύχτα, η ζέση και το κρύο, το φως και το σκοτάδι, ο πόλεμος και η ειρήνη. Ο ποταμός που ρέει και η φωτιά που καίει ασταμάτητα είναι οι πιο γνωστές εικόνες της αρχής *τα πάντα ρει, σύμφωνα με τη φόρμουλα που, παρότι δεν μπορεί να αποδοθεί στον Ηράκλειτο, καθόρισε ήδη από την αρχαιότητα την παραδοσιακή ανάγωση της σκέψης του.*

■ ■ «Το ίδιο πράγμα είναι ο ζωντανός και ο νεκρός, ο κοιμημένος και ο ξύπνιος, ο νέος και ο γέρος. Οι μεν γίνονται οι δε αλλάζοντας, και εκείνοι το ίδιο με τη σειρά τους».

■ ■ «Δεν είναι δυνατόν να μπει κανείς δύο φορές στο ίδιο ποτάμι».

■ ■ Σε εκείνους που μπαίνουν στο ίδιο ποτάμι κυλούν διαρκώς διαφορετικά νερά».

■ ■ «Αυτή η παγκόσμια τάξη, που είναι ίδια για όλους, δεν έγινε από τους θεούς ή τους ανθρώπους, αλλά πάντα ήταν και πάντα θα είναι αέναο πυρ, που ανάβει και σβίνει σωστά και δίκαια».

- «Ο θεός: μέρα-νύχτα, χειμώνας-καλοκαίρι, πόλεμος-ειρήνη, πληρότητα-πείνα. Αλλάζει ακριβώς όπωσ [η φωτιά], όταν ανακατεύεται με τα αρώματα, παίρνει δεύτερο όνομα τη μυρωδιά του καθενός».

Ηράκλειτος

Η ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΨΥΧΗ ΚΑΙ ΤΟ ΒΑΘΟΣ ΤΗΣ

Περί Φύσεως, αποσπάσματα 22 Β 45, 115 DK
Ματρ. Maria Michela Sassi

Στα δύο αποσπάσματα που ακολουθούν, ο Ηράκλειτος στρέφει την προσοχή, για πρώτη φορά, στην ιστορία της ελληνικής σκέψης, στο απέραντο βάθος της συνειδητής (ψυχής). Στο απεριόριστο εύρος του φυσικού κόσμου αντιστοιχεί η άβυσσος της εσωτερικότητας της ψυχής.

- «Όσο και να βαδίσεις, δεν πρόκειται ποτέ να βρεις τα όρια της ψυχής, όποιον δρόμο κι αν διαβείς: τόσο βαθύ είναι το νόημά της».
- «Στην ψυχή υπάρχει ένας λόγος που αυξάνεται μόνος του».

Ηράκλειτος

Η ΕΝΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Η ΑΝΤΙΔΙΑΣΤΟΛΗ ΤΩΝ ΑΝΤΙΘΕΤΩΝ

Περί Φύσεως, αποσπάσματα 22 Β 53, 80, 80, 48, 103, 61, 8 DK

- *Μητρ. Maria Michela Sassi*
- *Presocratici. Testimonianze e frammenti*, G. Giannantonio (επιμ.), Laterza, Roma-Bari - 1981

Όπως μπορεί κανείς να διαβάσει στις σελίδες της Μαρία Μικέλα Σάσι για τον Ηράκλειτο σε αυτό το έργο, η εικόνα του φιλοσόφου από την Έφεσο ως στοχαστή τού «τα πάντα ρει» είναι μερική και οφείλει πολλά στην ανάγνωση που μας επέβαλε ο Πλάτων. Κίνηση και σταθερότητα, αντιδιαστολή και ενότητα των αντιθέτων είναι δύο πτυχές της ίδιας πραγματικότητας. Η αντίθεση όσων διαφέρουν προκαλεί αρμονία, και η αρμονία και η ενότητα των πραγμάτων δεν είναι παρά η ισορροπία των αντίθετων δυνάμεων.

- ■ «Ο πόλεμος είναι πατέρας όλων και των πάντων βασιλιάς. Άλλους τους αναδεικνύει ως θεούς, και άλλους ως ανθρώπους, άλλους τους κάνει δούλους και άλλους ελεύθερους».
- Είναι απαραίτητο να συνειδητοποιήσουμε ότι ο πόλεμος είναι κοινός, και η δικαιοσύνη είναι αγώνας, και όλα συμβαίνουν μέσα από μάχες και ανάλογα με τις ανάγκες».
- «Ο δρόμος προς τα πάνω και προς τα κάτω είναι ίδιος».
- «Το όνομα του τόξου είναι βίος, αλλά το έργο του ο θάνατος».
- «Κοινά είναι η αρχή και το τέλος στην περιφέρεια του κύκλου».
- «Η θάλασσα είναι το πιο καθαρό και το πιο βρώμικο νερό: για τα ψάρια είναι πόσιμο και τα διατρεί στη ζωή, για τους ανθρώπους δεν πίνεται και είναι ολέθριο».
- «Από τα αντίθετα προκύπτει η ωραιότερη αρμονία».

Ηράκλειτος

ΛΟΓΟΣ, ΣΟΦΙΑ, ΑΓΝΟΙΑ

Περί Φύσεως, αποσπάσματα 22 Β 1, 2 DK
Μητρ. Maria Michela Sassi

Σε αυτό που πιθανότατα ήταν το προοίμιο του έργου του *Περί Φύσεως*, ο Ηράκλειτος ορίζει το μήνυμά του ως λόγο. Ο ελληνικός όρος σημαίνει «λογική» ή παγκόσμιος «κανόνας», και δείχνει μια βαθιά πραγματικότητα που ελάχιστα είναι σε θέση να κατανοήσουν. Λόγος, όμως, σημαίνει και «ριμλία»: ο Ηράκλειτος, λοιπόν, στρέφει την προσοχή όχι μόνο σε ένα περιεχόμενο που οι περισσότεροι αγνοούν, αλλά και στα ίδια τα λόγια του και στην αξία της αλήθειας που εκφράζουν.

«Ο λόγος υπάρχει πάντα, αλλά οι άνθρωποι είναι ανίκανοι να τον κατανοήσουν, είτε πριν τον ακούσουν είτε αφού τον ακούσουν για πρώτη φορά. Μάλιστα, παρότι όλα συμβαίνουν σύμφωνα με αυτόν τον λόγο, οι άνθρωποι μοιάζουν άπειροι, παρόλο που καταπιάνονται με έργα και πράξεις που εκθέτω εδώ, ανάλογα με τη φύση του και διαχωρίζοντάς τον, εξηγώντας πώς ακριβώς είναι. Οι άνθρωποι, ωστόσο, δεν έχουν επίγνωση των πράξεών τους όταν είναι ξύπνιοι, ακριβώς όπως ξεχνούν τι [κάνουν] όταν κοιμούνται».

«Παρότι ο λόγος είναι κοινός, οι περισσότεροι ζουν σαν να έχουν μια ιδιωτική ευφυΐα».

Πλάτων

ΖΗΝΩΝ: ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΜΕΣΩ ΠΑΡΑΔΟΞΩΝ

Παρμενίδης, 128 A-D

Πλάτων, *Parmenide*, μτφρ. M. Migliori Rusconi, Milano - 1994

Στην αρχή του διαλόγου *Παρμενίδης*, ο Πλάτων περιγράφει τη συνάντηση, στην Αθήνα, του Ζήνωνα και του Παρμενίδα με τον νεαρό Σωκράτη. Ο Ζήνων είχε διαβάσει δημόσια το κείμενό του. Σε ένα σημείο του κειμένου, σχετικό με τις παράδοξες επιπλοκές που θα προέκυπταν -σύμφωνα με τον Ζήωνα- από την επιβεβαίωση της πολυπλοκότητας, αναφέρεται ο Σωκράτης με την παρατήρηση ότι ανοίγει το απόσπασμα που παραθέτουμε. Στην απάντηση του Αθηναίου φιλοσόφου, ο φιλόσοφος από την Ελέα εκθέτει την έννοια και τη λειτουργία των παραδόξων του απέναντι στην κίνηση και την πολυπλοκότητα.

[Σωκράτης]: «Καταλαβαίνω, Παρμενίδα, πως ο Ζήνων δεν θέλει να συνδεθεί μαζί σου μόνο με μια φιλική σχέση, αλλά και με το έργο του. Κατά μία έννοια, μάλιστα, έγραψε το σύγγραμμά του, αλλά, τροποποιώντας το προσπαθεί να μας ξεγελάσει σαν να έλεγε κάτι διαφορετικό. Έτσι και εσύ, στο ποίημά σου, μας επιβραβιώνεις ότι όλα είναι Ένα και υποστηρίζεις αυτή τη θέση με λαμπρά και αποτελεσματικά επιχειρήματα. Εκείνος, από την πλευρά του, λέει ότι δεν υπάρχουν πολλά, και φέρνει και αυτός πολλές και ευρείες αποδείξεις. Ο πρώτος λέει πως όλα είναι Ένα, ο άλλος ότι τα πολλά δεν υπάρχουν: έτσι, ο καθένας εκφράζεται με τέτοιο τρόπο ώστε να έχουμε την εντύπωση πως δεν υποστηρίζετε το ίδιο πράγμα, ενώ στην πραγματικότητα υποστηρίζετε την ίδια θέση, αφού υιοθετείτε πράγματα που υπερβαίνουν τις ικανότητες ημών των απλών ανθρώπων».

«Ναι, Σωκράτη», λέει ο Ζήνων. «Ωστόσο, δεν έχεις κατανοήσει την πραγματική φύση του έργου μου ακόμα.

Φυσικά, όπως οι σκύλες της Λακωνίας προσηλαθείς να μυρίσεις και να ανιχνεύσεις τις λέξεις, αλλά αυτό είναι το πρώτο σου λάθος: το σύγγραμμά μου δεν φιλοδοξεί να πραγματοποιήσει όσα εσύ του αποδίδεις, ούτε να ξεγελάσει τους αναγνώστες, παριστάνοντας κάτι σπουδαίο.

Αυτό που συνέλαβες εσύ είναι κάτι τυχαίο, ενώ στην πραγματικότητα βοηθά απλώς τη θέση του Παρμενίδα εναντίον όσων προσπαθούν να τον γελοιοποιήσουν, λέγοντας πως, αν υπάρχει το Ένα, από αυτή την άποψη πηγάζουν αμέτρητες γελοίες και αντιφατικές συνέπειες. Τα επιχειρήματά μου έρχονται σε αντίθεση με τα επιχειρήματα όσων υποστηρίζουν τα πολλά, και τους ανταποδίδει τις κατηγορίες, αποδεικνύοντας ότι, αν δεχτεί κανείς την υπόθεσή τους πως υπάρχουν τα πολλά, προκύπτουν ακόμα πιο γελοίες συνέπειες από εκείνες της θέσης για την ύπαρξη του ενός, αν εξετάσει κανείς διεξοδικά τη λογική τους».

Αναξάγορας - Αριστοτέλης Η ΕΥΦΥΪΑ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΠΙΟ ΑΓΝΟ ΑΠ' ΟΛΑ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ

Αποσπάσματα. Μετά τα Φυσικά Α. 985α 18-21

- Αναξάγορας, *Fragmenti, da Testimonianze e Frammenti*, μφρ. D. Lanza, La Nuova Italia, Firenze - 1966
- Αριστοτέλη, *Metafisica*, μφρ. G. Reale, Loffredo, Napoli - 1968

Για τον Αναξάγορα, η πραγματικότητα σφείλει την τάξη της στη δράση μιας κοσμικής οντότητας αποκομμένης από τη φύση, που ονομάζεται ευφυΐα ή νους. Αυτή διέπει τους «σπόρους», τις ελάχιστες ενότητες, που είναι ανεπίσθητες, αιώνιες και αμετάβλητες, και απαρτίζουν ολόκληρη τη φύση. Με αυτόν τον τρόπο, ο Νους δίνει μορφή στα συστατικά, τα οποία διαφέρουν μεταξύ τους λόγω των διαστάσεων τους ανάμεσα στις διαφορετικές ιδιότητες των σπόρων που τα αποτελούν. Η θεωρία του Νου είναι η πρώτη μαρτυρία, στην ελληνική σκέψη, μιας αρχής αποκομμένης από τη φύση, σύμφωνα με ένα ισχυρό μοντέλο δυϊσμού ανάμεσα στη διάνοηση και τη φύση. Στο δεύτερο απόσπασμα, βλέπουμε την κριτική του Αναξάγορα από τον Αριστοτέλη, ο οποίος κατηγορεί τη θεωρία ότι ο Νους αποτελεί μια *ad hoc* λύση ικανή να απαντήσει στα ερωτήματα γύρω από τα αίτια και τους σκοπούς των φυσικών πραγμάτων.

- Όλα τα άλλα πράγματα ενυπάρχουν στο κάθε τι, αλλά η ευφυΐα είναι απεριόριστη, ανεξάρτητη και δεν εμπλέκεται με τίποτε άλλο, αλλά υπάρχει μόνο μέσα στον ίδιο της τον εαυτό. Αν δεν συνέβαινε αυτό και εμπλεκόταν σε οτιδήποτε άλλο, θα συμμετείχε σε όλα τα πράγματα, αν εμπλεκόταν σε οποιοδήποτε από αυτά. Υπ' αυτή την έννοια, πηγάζει από το κάθε τι, όπως είπα νωρίτερα, και τα πράγματα αυτά θα αποτελούσαν εμπόδιο, αφού δεν θα είχε δύναμη επάνω σε οτιδήποτε, όπως έχει όταν ενυπάρχει μόνο εντός του ίδιου της του εαυτού. Είναι πράγ-

μαί το πιο αγνό απ' όλα τα πράγματα, γνωρίζει τα πάντα και διαθέτει πολύ μεγάλη δύναμη. Και από όλα πράγματα έχουν ζωή, μικρότερα ή μεγαλύτερα, σε όλα κυριαρχεί η ευφυΐα. Και η ευφυΐα έδωσε κίνηση στην περιστροφή του σύμπαντος, αφού από την αρχή πραγματοποιήσε την περιστροφική κίνηση.

- Ο Αναξάγορας [...] στην κατασκευή του κόσμου, χρησιμοποιεί [τον νου] ως ένα τέχνασμα, και μόνο όταν δυσκολεύεται να δικαιολογήσει την αναγκαioτητα κάποιου πράγματος, εμφανίζει στο προσκήνιο την ευφυΐα. Κατά τα άλλα, αντιθέτως, χρησιμοποιεί τα πάντα ως αιτία των πραγμάτων, εκτός από την ευφυΐα.

Εμπεδοκλής

ΦΙΛΙΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟΝΙΚΙΑ

Περί Φύσεως, απόσπασμα 31 Β 17 DK
G. Giannantonio (επιμ.), *I Presocratici. Testimonianze e frammenti*, Laterza, Roma-Bari - 1981

Η σκέψη του Εμπεδοκλή ξεκινά από τα επιχειρήματα του Παρμενίδη για την ύπαρξη και τη μη ύπαρξη: διατηρώντας αναλλοίωτη τη σταθερότητα της πρώτης αρχής της ύπαρξης, ο Εμπεδοκλής προσπαθεί να ξεπεράσει τα προβλήματα που παρουσίαζε η θεωρία του Παρμενίδη μπροστά στις μεταμορφώσεις της φυσικής δημιουργίας. Να, λοιπόν, που στο ποίημά του *Περί Φύσεως* ο Εμπεδοκλής επιβεβαιώνει την ύπαρξη τεσσάρων θεμελιωδών, αναλλοίωτων, αιώνιων και αυτοφύων αρχών (όπως το ον του Παρμενίδη): είναι οι τέσσερις «ρίζες», δηλαδή το νερό, ο αέρας, η γη και η φωτιά. Η κίνησή τους προκύπτει από τις δύο συμπαντικές δυνάμεις, τη Φιλία και τη Φιλονικία: οι μεταλλάξεις που καταγράφουν οι αισθήσεις στη φύση, ως εκ τούτου, δεν είναι αποτέλεσμα εξαπάτησης, αλλά αντικατοπτρίζουν την ανάμειξη των τεσσάρων θεμελιωδών ριζών.

«Κάτι διπλό σκοπεύω να πω: κάποτε από τα πολλά βγήκε το ένα, κι άλλη φορά από το ένα, τα πολλά. Διπλή είναι η γέννηση των θνητών, διπλός κι ο θάνατός τους: η μία γεννιέται και καταστρέφεται από την ένωση όλων των πραγμάτων, ο άλλος, αφού προκληθεί, διαλύεται όταν πάλι χωρίζονται ξανά.

Κι αυτή η διαρκής αλλαγή δεν σταματά ποτέ: η Φιλία άλλοτε ενώνει τα πράγματα και τα κάνει ένα, κι άλλες φορές σε διαφορετικές κατευθύνσεις τα σπρώχνει η Φιλονικία.

[...]

Κάτι διπλό σκοπεύω να πω: κάποτε από τα πολλά βγήκε το ένα, κι άλλη φορά από το ένα, η φωτιά και το νερό και η γη και του αέρα το θεόρατο ύψος, και, χωριστά από αυτά, η ολέθρια Φιλονικία, και ανάμεσά

τους η Αγάπη, ίση στο μήκος και στο πλάτος. Αυτή να την κοιτάξεις με τον νου σου, κι όκι με μάτια έκπληκτα. Αυτή είναι που τη θεωρούν έμφυτη ως και στα μέλη των θνητών, χάρη σε αυτά κάνουν σκέψεις φιλικές κι έργα ειρηνικά [...].

Όλα αυτά τα πράγματα είναι ίσα και της ίδιας ηλικίας, αλλά το καθένα έχει τα δικά του διαφορετικά προνόμια και τον δικό του χαρακτήρα, και το ένα μετά το άλλο δεσπόζουν στο πέρασμα του χρόνου».